

Annemarie

Schimmel

TASAVVUF

NOTLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

GİRİŞ / 9

TASAVVUFUN TEŞEKKÜLÜ / 13

Tasavvuf Kavramı / 19

Sufilerin Âdâbı / 20

Bir Mürşide İntisab / 23

Seyr u Sülûk Mertebeleri / 27

İLAHÎ AŞK / 31

TEOZOFİK TASAVVUF / 39

SUFİ VE EDEBİYAT / 51

TASAVVUFTAKİ TARİKATLAR / 75

HALKIN TASAVVUFU / 99

MODERN DÖNEMDE TASAVVUF / 105

SON SÖZ / 117

GİRİŞ

Bir görüşe göre tasavvuf, İslam'ın bîatını, derûnî kısmıdır fakat tüm dünya dinlerinin mistik yorumları gibi onun da sayısız veçhesi vardır. Tasvir etmek gerekirse İlahî güzelliğın ve ruhun özleminin sembolü haline gelen mis kokulu güllerin ve feryad eden bûlbûllerin olduğu çiçekli bir bahçe, seyr u sülûkun başındaki derviş için anlaması neredeyse imkânsız olan Arapçanın nazarı çölleri ve çok az kişinin ulaşabileceğı en yüksek hikemî bilginin uzaklarda ışıldayan karlı dorukları gibidir. Sâlik, sarhoşluktan hareketleri ve konuşması tuhaflaşmış insanlarla dolu cıvı cıvı geleneksel bir panayırda kendini kaybeder ya da münzevi bir hücrede murâkabe halinde kalbî zikir çeker. Başka bir zaman da sufi, kendisini bambaşka bir makama getiren gece ibadetinden güç alan muvaffak bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir durumu nasıl açıklayabiliriz?

Tüm bunlara ilaveten şunu da söylemeli: Avrupalı Oryantalistler 1800'lü yıllarda tasavvuf ile ilgilenmeye başladıklarında, mutasavvıflar onlar için başıboş dolaşan, inleyen ve semâ eden dervişlerdi. Onların gözünde tasavvufun İslam'la alakası son derece zayıftı hatta belki de Batılı okuyucu için tasavvufun bu kadar ilgi çekici olmasının altında, onun şeriattan uzak görüntüsü yatıyordu. Ayrıca yüzyıllar boyunca önde gelen bazı meşhur mutasavvıfların şehit edilmiş olması dolayısıyla onların gözünde "resmî" şer'î İslam ile tasavvuf arasında bir ihtilaf mevcuttu ve bu yüzden sahih tasavvufun İslamî kökenleri olduğu gerçeğini göz ardı ettiler.

"Sufi, iyi Müslüman'dır," diye yazıyor William C. Chittick, geleneksel tanımlamaların ardından...

Tasavvuf, salih amel ve iyi ahlaktır.

Sufi, hiç olandır.

Sufiler tarafından pek sevilen diğerkadim sözlerdendir çünkü Eckhart'ın *fenâ bulmak* kavramıyla güzel bir şekilde ortaya koyduğu gibi bu söz, bir mistiğın nihaî gayesini tam olarak açıklamaktadır. Okyanustaki bir damla gibi İlahî özde yok olmak, *fenâ* makamına

erişmek, mutasavvıfların esas gayesidir ancak onlar bilirler ki yol uzun ve çetrefillidir. Onlar, aralarından sadece çok az bir kısmının zaman içinde farklı semboller ve metaforlarla ifade edilen nihai hedefe ulaşabileceğinin farkındadırlar.

Mutasavvıfların arasında daimi murâkabe ve riyazet içinde olan büyük zâhidler; hitabeti güçlü, insanları etkilemeyi bilen ve iman ile aşkın sırrını onlara bahsedebilecek istidat sahibi üstadlar, sâlikî tek bir kelime söylemeden, bizatihi varlıklarıyla irşad edebilecek kadar nurlu ümmî zatlar, kurdukları dört başı mamur felsefî ve teozofik¹ sistemler daha sonraki kuşaklar tarafından sadeleştirilip yüzeyselleştirilen eğitilmiş düşünürler; Kuzey Afrika, Hindistan, Anadolu ya da İran'da şarkıları yüzyıllar boyunca dillerden düşmemiş aşk sarhoşu ozanlar vardır. Yine de hepsinde ortak olan bir husus en yüce olanın arayışıdır; ya Jakob Böhme'nin dediği gibi ilâhî olanda ya da ilâhî aşkıta *yok olarak*, ister muhabbetin şiddeti ile tahayyül dahi edilemeyen güzelliklere erişerek ister perdelerin bir bir kalkması ve Allah'ın tecellilerinin zuhur etmesiyle "cehaletin peçesi" yırtılarak... Kimi zaman, Allah'ın inayeti sayesinde sâlik, yolu vecd ile göz açıp kapayıncaya kadar tamamlasa ve ikramın büyüklüğü ile aniliği karşısında aklını yitirip mecnun olsa da yol kaçınılmaz, uzun ve zordur.

Mutasavvıfların nihai olarak ulaşmak istedikleri hedef, akli bilgi değil; şahsî, tecrübi bilgidir. Onlar, hakir gördükleri saç baş yolduran fıkıh ya da kısmen ilahiyat kitaplarından daha eğlenceli olmayan sayısız kitap kaleme almışlardır. Kitapları Allah'a ulaştıran vasıtalar olarak görmemelerine rağmen böyle yapmalarının nedeni, asıl mesajın yazılanlar değil de satır aralarında saklananlar, yani kuşaktan kuşağa aktarılan sözlerin batinî yönü olduğunu düşünmeleridir. Bu tavır, tasavvuf araştırmacısı için doğru çıkarımlarda bulunmayı oldukça zorlaştırmaktadır çünkü araştırmacının bildiği tarihsel gerçekler gelecekte neredeyse yer bulmaz. Bu durumda, tasavvufun asıl mesajının ne olduğu önem kazanmaktadır.

1 Metinde sıkça karşımıza çıkacak olan teozofi kavramı, hakikatin mistisizm ve sezgi ile elde edilebileceğini savunan felsefî görüş anlamına gelmektedir. Genel olarak İslam felsefesinde, özel olarak Sühreverdî'nin İshrâk felsefesinde teozofi kavramı "teellüh" terimiyle ifade edilir.

TASAVVUFUN TEŞEKKÜLÜ

Her Müslüman için olduğu gibi, sufiler için de hayatın merkezi ve esası Kur’ân-ı Kerîm’de vahyedilen İlahî kelâmdır.

Kur’ân-ı Kerîm, Muhammed Peygamber’e 610 ve 632 yılları arasında, önce Mekke’de daha sonra Medine’de nazil olmuş ve ilk halife Hz. Ebu Bekir (644-656) döneminde Mushaf haline getirilip şimdiki formuna kavuşmuştur. Müslümanlar için Kur’ân-ı Kerîm, mahlûk olmayan, ezeli ve ebedî, vahyedilmiş Allah kelâmıdır. Tevrat, Mezmurlar Kitabı ve İncil’deki yanlışları, te’vil hatalarını düzeltmek için Muhammed Peygamber döneminde indirilmiştir. İlk sure olan Fatiha Suresi hariç, uzundan kısaya doğru dizilen 114 sureden oluşur. Fatiha Suresi, Müslümanlar tarafından, Hristiyanların sıklıkla okuduğu “Babamız” duasına kıyasla daha fazla okunmaktadır; bir anlamda Fatiha Suresi, her ibadetin anahtarıdır.

Eski bir ticaret şehri olan Mekke’de doğan Muhammed Peygamber’e, Mekke yakınlarındaki Hira Dağı’nda inzivaya çekildiği zaman vahiy geldi ve Cebrail kendisine, *Oku, yaratan Rabbi’nin adıyla oku* diye seslendi (A’lak Suresi’nin ilk ayetleri). Bu vahiy tecrübesinin yarattığı şaşkınlığı üzerinden atmasına yardım edecek olan kişi çok sevdiği eşi, dul bir tüccar olup kendisine pek çok evlat veren Hz. Hatice^(ra) idi. Hz. Hatice, vahyin hakiki ve İlahî olduğuna dair hiçbir şüphe duymuyordu. Bir süreliğine vahyin kesildiği zamanlarda da, sonradan sıklaşıp arttığı zamanlarda da

peygamberden desteğini eksik etmedi. Hz. Hatice, 619 yılında vefat etti. Üç yıl sonra Muhammed Peygamber, ona inananlarla birlikte daha sonradan Medinetü'n-Nebi (Peygamber'in Şehri) diye anılacak olan, dinî ve siyasî pek çok görev ifa edip yıllar içinde gücünü sağlamlaştıracığı Yesrib'e hicret etti ve 630 yılında memleketi Mekke'ye zaferle girene kadar burada ikamet etti. Muhammed Peygamber, Mekke'nin fethinden iki yıl sonra Medine'de vefat etti.

Kur'an-ı Kerim, İslam'ın temelidir; tüm inananlar nezdinde büyüleyici güzellikte bir dile sahip ve bu sebeple herhangi bir dile tercümesinin imkânsız olduğu "Allah kelâmı"dır. Bütün tercümelemler, kutsal kitabın hakiki manasına sadece yaklaşabilirler, esas manasını vermekten âcizdirler. Her namazda Kur'an-ı Kerim'in Arapçasından ayetler okumak farzdır. Sufiler için, her ayet, Kur'an-ı Kerim'in her kelimesi, derin bir manayı haizdir ve İslam'ın çeşitli yorumlarında, bilhassa da tasavvufta, Kur'an-ı Kerim'in tarih boyunca farklı şekillerde tefsir edilmesi Müslümanların dinî tutumlarını yansıtmaktadır. Bu yüzden, Allah kelâmına dair bilgi ve tilavet, tasavvufun mühim bir veçhesidir; tasavvuftaki meşhur zevât-ı kiramin hepsi, Kur'an-ı Kerim'den hayretâmez çıkarımlarda bulunmuşlar ve eserlerini Kur'an-ı Kerim'den öğrendikleri ile kaleme almışlardır. Père P. Nwyia, erken dönem tasavvufta *hafızanın Kur'anlaşması*'ndan bahseder; Kur'an-ı Kerim'le âdeta hemhal olan sufi, kâinattaki her şeye Kur'ânî bir pencereden bakar. Kur'an-ı Kerim'in bütünü, dinî hayatın merkezi olsa da sufiler bazı ayetlerden hallerini ve hayatlarını düzenlemeleri için daha hususi manalar çıkarırlar.

Her daim, Allah'ı zikretmek gerekir² çünkü "Kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur." (Ra'd Suresi, 28) Onlar, dünyadaki her şeyin, *hem ufuklarda hem de kendi nefislerinde* Allah'ın koyduğu bir işaret olduğunu ve Hâlık olan Allah'ı temaşa etmeye yönlendirdiğini bilirler. (Fussilet Suresi, 53) Dünya yaratılmadan evvel Âdemoğullarının zürriyetlerini izhar ettiğini ve onları kendilerine

2 Ahzab ve Fussilet Sureleri

şahit tutarak Allah'ın, "Ben senin Rabbin değil miyim?" demesinden, kendilerini itaat ile yükümlü kıldığı manasını çıkarırlar. Aynı zamanda gözlerin erişemediği³ Allah'ın, insana şah damarından daha yakın olduğunu,⁴ en güzel isimlerin O'na ait olduğunu ve elbette ki her şeyin ona ibadet etmesi için yaratıldığını anlatan ayetlere özellikle vurgu yaparlar.⁵

Okuma yazma bilmediği için ümmî olarak anılan Hz. Muhammed,^(sav) İlahî kelâmın saf taşıyıcısıdır.⁶ Tasavvufta çok yüksek bir makama sahip olan Peygamber'in, yaratılışın esas gayesi olduğuna inanılır. Kur'ân-ı Kerîm'den, onun, "Hâtemü'l-Enbiya" olarak,⁷ kendisinden önce yaşamış ve tebliğde bulunmuş peygamberlerin sonuncusu olduğunu, Allah'ın ve meleklerinin ona salavat getirdiğini⁸ öğreniyoruz. Bu yüzden bu salavat-ı şerifeler, ya da Hintçede söylendiği gibi "durûd"lar manevî terbiyenin önemli bir parçasını oluşturur. Tasavvufi pek çok tarikatta bu salavat-ı şerife ya da diğer salavatlar, hayatın ayrılmaz bir parçasıdır; sâlik, manevî terbiyesinin parçası olarak her gün bir miktar salavat getirmek zorundadır. Seyr u sülûktaki manevî eğitim peygamberlere gösterilen hürmetin en güzel emsallerini içerir. Bunu deneyimlemek için büyük mutasavvıf Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî'nin (v. 1495) türbe-i şerifinde, Peygamber Aleyhisselam için okunan tüm salavat-ı şerifelerin bir derlemesi olan *Delâilü'l-Hayrat*'ı dinlemek yeterlidir.

Esas mucizesi Kur'ân-ı Kerîm olduğundan, hiçbir zaman mucize göstermek için çabalamamış olan Hz. Muhammed,^(sav) eski zamanlardan bu yana menkıbevî hikâyelerle anlatılagelmiştir. Hayvanlar ve bitkiler onun peygamberliğini ikrar ederler ve Türk halk şairi Yûnus Emre'nin, (v. 1321) *Adı güzel kendi güzel Muham-*

3 En'am Suresi, 103

4 Kaf Suresi, 16

5 Zariyat Suresi, 56

6 A'raf Suresi, 157

7 Ahzab Suresi, 40

8 Ahzab Suresi, 56

med mısralarında sarıh bir şekilde ifade ettiği gibi, güzel olan her şey ancak ona nispetle güzeldir. Peygamber'e gösterilen hürmet, isminin ve isminden türeyen diğer isimlerin, her Müslüman erkek çocuğa verilmesinde de kendini açığa vurur. Bunun dışında Peygamber'in^(sav) Ahmed ve Mustafa gibi diğer isimleri ile Kur'ân-ı Kerîm sureleri olan *Tâhâ* ve *Yâsîn* de isim olarak konulur. O'nun güzelliği her zerrede kendini gösterir. Zaten gülün güzel kokusunun sebebi, O'nun, Miraç hadisesi sırasında arşa yükselirken dünyaya damlayan terinin kokusu değil midir?

Peygamber'in^(sav) göğsü yükselmesi, yani İsrâ Suresi 1. ayette anıldığı şekliyle Miraç hadisesi, mutasavvıf için, Allah'a vâsıl olmak niyetiyle çıktığı bu yolda esas modeldir. Miraç hadisesi, özellikle Türk-İran tasavvufi şiirinde olmak üzere bütün İslâmî literatürde en güzel betimlemelerle canlı bir şekilde aktarılır.

Diğer yandan, Peygamber'in^(sav) söz ve ahvâlini içeren hadisler her Müslüman için yol göstericidir. Özellikle sufiler bu konuda daha hassastır ve Peygamber'in^(sav) sünnetine, en ufak detayına kadar tam olarak itaat ederler:

Şirazlı büyük mutasavvıf İbn-i Hafîf (100 yaşındayken 982'de vefat etmiştir) bir hadise ittibâ ederek farz namazları parmak ucunda eda etmeye çalışmaktadır ve halis bir niyetle bunu yapmasına rağmen "çok fazla zorlanmaktadır". Bir gece mana âleminde Peygamber^(sav) rüyasını teşrif eder ve bunun sadece kendisi için farz olduğunu ve bir sufinin bunu yapmakla kendine zulmetmemesi gerektiğini söyler.

Hadis-i şeriflere ek olarak bir de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almasına rağmen Allah kelâmı olan kudsî hadisler vardır. Kudsî hadislerde pek çok Peygamber methiyesine denk gelmekteyiz, bunların en meşhuru *levlâke* hadisidir: *Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*. Yaklaşık 12. yüzyıldan itibaren de İslam dünyasının doğusunda yer alan sufiler arasında *Ene Ahmed bilâ mim*,

“Ben mim’siz Ahmed’im”⁹ kudsî hadisi yaygınlaştı. Peygamber, ^(sav) insan-ı kâmil olduğu ve Allah tarafından yaratılan ilk şey onun nuru olduğu için, âdeta, Allah ile mahlûkat arasındaki irtibat noktası konumundadır. Peygamber’in, ^(sav) makamının bu kadar yüce olmasına rağmen, İslam inancında hulûl (enkarnasyon) anlayışı, yani uluhiyetin bedenleşmesi fikri kesin olarak reddedilir. Bir insanın ulaşabileceği en yüksek makam Allah’a kulluk makamıdır ki bu makam, Peygamber’in ^(sav) de Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen iki makamından biridir.

“Abduhû” yani “O’nun kulu” şeklinde İsra Suresi 1. ayette, *Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir*, diye ve Necm Suresi 10. ayette, *Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti*, diye geçmektedir.

Bu ayetler, tıpkı Peygamber ^(sav) gibi Allah’ın razı olduğu bir kul olmak isteyen insan için de geçerlidir. Dolayısıyla tasavvufun temelini de bunlar oluşturur: Allah’ın mutlak hâkimiyetinin yine Allah’ın ayetleriyle kavranabileceğinin idraki, Allah’ın vahyine duyulan sarsılmaz inanç ve Peygamber Aleyhisselam’a hürmet.

Evet ama böyle bir hareket İslam içerisinde neden ve nasıl yaygınlık kazandı? 632 yılında Hz Muhammed’in ^(sav) vefatından sonra ve dört halife döneminde İslam Devleti’nin toprakları hızlı bir şekilde genişleme gösterdi. Bereketli Hilal,¹⁰ İran ve Kuzey Afrika fethedildi ve 711 yılında İslam orduları Cebelitarık Boğazı’nı geçtiler. (“Cebel-i Tarık” ismi, yani “Tarık Dağı”, genç lider Tarık’tan sonra verilmiştir.) Aynı yıl ordular günümüzde Güney Pakistan sınırında olan Sind’e ve Ceyhun (Amuderya) Irmağı’nı aşarak Asya’nın merkezine ulaştılar. Bütün bu çevre bölgeler ileride İslamî kültürün önemli merkezleri haline gelecektir.

9 “Çokça övülmüş” manasındaki *Ahmed*, Peygamber’in ^(sav) “tek” manasındaki *Ehad* ise Allahu Teâlâ’nın isimlerindendir. *Ahmed* ile *Ehad* kelimesi arasındaki fark ise “mim” harfidir.

10 Bereketli Hilal, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz’i kapsayan bölgeye verilen isimdir.

İşte bu dönemde, giderek artan dünyevîleşmeye karşı, zühhd ve takvayı ön plana çıkaran meşhur âlim Hasan Basrî'nin (v. 728) vaizlik yaptığı Irak'ta ilk sufiler olarak da adlandırabilecek dindar bir grup ortaya çıktı. Hasan Basrî'ye yakın olan bu zâhidler dünyevî olan her şeyi reddediyor ve Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya ve murâkabeye ağırlık veriyordu. Beş vakit namazdan biri olmamasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçtiği ve makbul olduğu için, gece namazı ve ibadetine bilhassa ehemmiyet veriyorlardı. En ufak amelin dahi karşılıksız bırakılmayacağı mahşer gününün korkusu ile kıyametten bahseden ayetleri tefekkür eden bir zâhid, günahları sebebiyle gözyaşlarına boğuluyordu. Allah korkusu hayatın merkeziydi. Bu dönemdeki zâhidlerin, Irak ve Suriye'deki Hristiyan keşişlerle de temasları mevcuttu. Dünyevî zevklerin beyhudeliğini ve geçiciliğini bilen, sadece Allah'ı arzulayan bu iki grup arasında, kuşkusuz, bir irtibat bulunmaktaydı.

Erken dönem zâhidliğinde İsa Peygamber'in oynadığı rol ilgi çekicidir. Bakire Meryem'den dünyaya gelen (Meryem Suresi) ve Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'den^(sav) önceki son peygamber olarak övülen İsa Peygamber, İlahî aşkın ve hilmin sembolü haline gelmiştir ve tasavvufta "kalplerin tabibi" olarak hâlâ yerini korumaktadır.

Bu koyu zühhd ve riyazete farklı bir soluk getiren ise en azından gelenekte anlatıldığı şekilde, bir kadındır; yani Râbiatü'l-Adeviyye (v. 801). Dünya sevgisini kalbinden silmiş meşhur bir zâhid olan Râbiatü'l-Adeviyye, Allah aşkını sanatsız küçük mısralarda dile getirir. Hakkında anlatılan meşhur hikâyelerden biri şudur: Basra sokaklarında bir elinde meşale, diğer elinde bir testi su ile yürümektedir. İnsanlar ona bu yaptığının manasını sorarlar, o da cevaben, "Cehennem ateşini söndürmek ve cennete ateş düşürmek istiyorum ki böylece bu iki perde kalksın. Kalksın ki insanlar cehennem korkusuyla ya da cennet arzusuyla Allah'a ibadet etmekten vazgeçsinler ve kulluklarını sadece Cemâlullah için yerine getirsinler," demiştir. Bu hikâye daha sonradan Şansölye

Aziz Louis tarafından Avrupa'ya taşınmış ve Fransız yazar Jean-Pierre Camus'nun (1644) yazılarında tekrar ortaya çıkmıştır. Hâlâ Avrupa'da bazı modern kısa öykülerde izine rastlanmaktadır, B. Max Mell'in "Güzel Eller"i bu konuda örnek gösterilebilir.

Râbiatü'l-Adeviyye'nin ve yüzyıllar boyu tasavvufun temeli olacak olan Allah aşkı, işte bu türden bir aşktır.

Tasavvuf Kavramı

Tasavvuf kelimesinin kökeni "yün" manasına gelen Arapça "sûf" kelimesidir ve zâhidlerin yünden yapılmış kıyafetlerine atıfta bulunur. Yine de kelimenin kökeninin Yunanca "sophos" yani "bilgelik" kelimesi olduğunu ya da kelimenin Arapça "safa" yani "saflık" kelimesinden türetildiğini söyleyenler de vardır. Bazı erken dönem müellifler, sufilerin, Peygamber'in^(sav) yanında zühd ve ibadet içinde hayatını sürdüren "ehl-i suffice"nin halefleri olduklarını, bu sebeple bu isimle künyelendiklerini iddia etmektedir. Mistisizme uzak ya da ona düşman olan Müslümanlar, tasavvufun kelime olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçmediği için İslamî olamayacağını savunmaktadır. Onlara göre, Allah'a yakınlaşmak için menfur çabalardan oluşan tasavvuf, gerçek İslam'la bağdaşmayan pek çok geleneğin oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Bu düşünce tarzı özellikle Suudi Arabistan'da ve Kuzey Afrika ile Pakistan'daki "İslamcı" gruplar arasında yaygındır.

8. ve 9. yüzyılda tasavvufun oluşmasına, esas olarak neyin sebebiyet verdiği detaylı bir biçimde ortaya konulmamıştır. Sebepler, tabii ki sadece mutasavvıfların irtibatta oldukları ve zühd anlayışı üzerinde birtakım etkileri olan Hristiyan keşişler olamaz. Daha sonraları Budist etkilenmelerin olduğu da düşünebilir, mesela Budist efsanelerinden birinin İbrahim bin Edhem menkıbesi olarak değiştirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Hint felsefesi ile Hindu ibadet usulleri daha sonra gelmektedir. Neticede Helenistik dönemden beri mistik, gnostik ve Hermetik düşünceler tüm doğuya yayılmaktaydı ve bu düşünceler erken dönem mutasavvıflarını da etkilemiştir. Takdir

edileceği üzere, sufilerin bu düşüncelerin hangisinden ne derece etkilendiğini tespit etmek oldukça zordur. Sonraki yıllarda Yunan eserleri Arapçaya çevrildikçe etkilenmeler daha belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlar. Özellikle Yeni Eflâtuncu bir eser olan, Aristoteles'in *Metafizik*'i bu konuda önemlidir; öyle ki Şeyhü'l-Ekber İbnü'l-Arabî, Yeni Eflâtunculuk'un İslamî hali olarak tanımlanmıştır. Bu durum, Hindologların ve Hinduların tasavvufu ve sufilerin pek çok yorumunu, Hindu Vedanta düşüncesinin İslamî hali olarak görmelerine benzemektedir.

Sufilerin Âdâbı

Erken dönem sufiler arasında zamanla bazı hususi davranış şekilleri gelişmeye başladı. Kendilerini ibadete adadılar, tüm zühd hareketlerinde özel bir önemi olan oruca onlar da çok önem verdiler ve sık sık oruç tuttular. Sufilerin dikkat çekici bir şekilde uzun yaşam sürmeleri, riyazette sebatkâr olmalarına yorulabilir. “Az ye, az uyu, az konuş” kaidesi, mutasavvıfların en temel kaidelerindendir. Onların ahlakî ve dinî hükümlere gösterdikleri dikkat herhangi bir Müslüman'dan daha fazladır, her Müslüman'ın kaçınmak zorunda olduğu haramlardan (içki, domuz vb.) kaçındıkları gibi şüpheli olan şeylerden de uzak dururlar. Etin, başka bir çayırda izinsiz otlanmış bir kuzuya ait olup olmadığı bilinebilir mi? Ya da komşunun lambasının ışığından yararlanılarak dikilmediğine emin olunan bir kıyafeti giymek mümkün müdür? Peki ya açık bir şekilde bize ikram edilmemiş olan kurumuş bir kavun kabuğunu yiyebilir miyiz? 9. yüzyıldaki sufiler, en küçük amellerinde dahi “vera”, yani titizlik göstermede çok üstündüler. Büyük psikolog El-Muhâsibî'nin (v. 857) parmağında bulunan bir sinirin, Allah rızasına tamamen uygun bir iş yapmak istemediğinde seğirdiği anlatılır.

Nefis terbiyesi, manevî eğitimin önemli bir parçasını oluşturur. Nefis, Kur'an-ı Kerîm'de Yusuf Suresi 59. ayette, *emmâre* yani kötülüğü emreden; Kıyâme Suresi 2. ayette *levvâme* yani, vicdan

olarak da çevrilebilecek olan ayıplayıcı, kınayıcı nefis; Fecr Suresi 27-28. ayetlerde ise, *mutmainne* yani huzur içindeki mutmain nefis olarak tarif edilmiştir ve nihayetinde bütün nefisler Rabbine dönecektir. Kur’ân-ı Kerîm’in bu üç kısmının birbiriyle doğrudan bağlantısı olmamasına ve nefis kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla kullanılmasına karşın, nefse karşı olan mücâhede “büyük cihad” olarak adlandırılmış ve nefsi “mutmain” kılmak sufilerin hedeflerinden biri haline gelmiştir. Sıklıkla sembolize edildiği gibi; inatçı, vahşi bir at olan nefsi, sahibini ilahî âşıklar yoluna taşıyan uysal bir küheylana dönüştürmek için sıkı bir terbiyeye ihtiyaç vardır. Nefsi tezkiye etme yolundaki manevî eğitim sufi psikolojisini gerekli kılar. Zaten en iyi polisler, eski dostlarının tüm hilelerini bildikleri için eski hırsızlar arasından çıkmaz mı?

Farklı bir şekilde tasvir etmek gerekirse, kalp âdeta metal bir aynaymışçasına cilalanmalıdır, böylece sadece Allah’ın nurunu yansıtır hale gelecektir.

Kalbi cilalamak için en iyi yöntem de zikirdir, yani Allah’ı hatırlama.

Kur’ân-ı Kerîm, *Allah’ı sık sık zikredin!* (Ahzab Suresi, 41) diye uyarır ve söz verir: *Ancak Allah’ı anan kalpler mutmain olur.* (Ra’d Suresi, 28)

Erken dönem sufileri bu ayetlerden yola çıkarak, Allah’ı zikretmek için bir usul geliştirdiler. Sâlik, bütün Esmâü’l-Hüsna’yı mündemiç olan Allah zikrini, binlerce kez çekmekle görevliydi; ta ki bu zikir onun tüm varlığına nüfuz etsin, öyle bir nüfuz ki damarlarındaki kan aksa dahi yerde Allah ism-i şerifi yazılsın. Sufiler için, *Allah* zikrinden başka, kelime-i tevhidin ya da onun sadece ilk kısmının *-La ilahe illallah-* zikir olarak çekilmesi, her daim en önemli esaslardan olmuştur. Kelime-i tevhid zikri, cehrî, yani sesli olarak bir toplulukta çekildiğinde, Allah kelimesinin sonundaki “h” harfine özellikle dikkat edilir. Bu harf âdeta bir solugun verilmesi, son nefes gibi kelimenin sonunda kaybolur çünkü “h” harfi aynı zamanda Allah’a karşı günahların en büyüğü olan

“hüviyet” (benlik) kelimesinde de bulunur. Sonraki dönemlerde Hindistan’da yaşamış bir mürşid, zikri, mutmain olmuş nefsin İlahî nurla kaplı Allah kelimesindeki “h”nin kıvrımında dinlenene kadar yaptığı “Allah ism-i şerifinde yolculuk” olarak tanımlamıştır.

Diğer kültürlerde yapılan meditasyonlarda olduğu gibi tasavvuf-ta da zikir daima nefes kontrolü ile bağlantılıdır. Doğu Kilisesi’nin İsa Duası, Budizm’in Namu Amida Butsusu ve Hinduizm’in Ram Ramı nefes alış-verişe dikkat ederek zikretmeye örnek olarak verilebilir.

Zikir, sayı ile çekildiği için kaç tane ism-i şerif ya da kelime-i tevhid çekildiğinin tespiti önceleri küçük taşlar kullanılarak yapılyordu. Ancak daha sonradan sayı tespiti için Hindistan’dan alınan ve İslam âlemi dolayısıyla tüm doğuya yayılan tesbih kullanılmaya başlandı. Müslüman tesbihi, Allah’ın 99 ismine karşılık gelen (Esmâü’l-Hüsna) 99 taneden oluşmaktadır. Esmâü’l-Hüsna’dan, Kur’ân-ı Kerim’in Haşr Suresi 24. ayetinde bahsedilmektedir; ancak herhangi bir sayıdan söz edilmez. Ayrıca rahmetle alakalı olan *Rahmân* ve *Rahîm* esmaları, her surenin başında (Tevbe Suresi hariç) besmele-i şerif halinde geçer ve bir işe başlarken mutlaka besmele getirilir.

Zikir cehrî (sesli) ya da hafî (sessiz) olabilir. Hafî zikir aynı zamanda kalbî zikirdir, vücudun çeşitli letâif noktaları zikre iştirak eder hale geldikten sonra, tüm vücuda nüfuz edene kadar kalbî zikre devam edilir.

Daha sonra sufiler, zikir sırasında çekilecek esmaları belirlemede farklı usuller geliştirdiler. Müride uygun esmâyı bulmak ve ona ne sıklıkla, kaç kere bu zikri çekeceğini söylemek de mürşidin göreviydi. Genellikle esmânın ebced¹¹ değeri ile tekrar sayısı örtüşmektedir. Müridin aklî ve ruhî durumu ile uyuşmayan bir esmânın çekilmesi halinde ciddi aklî, hatta fizikî zararlar dahi

11 Arap alfabesindeki harflerin sayısal değeri vardır.

meydana gelmesi mümkündür. Müridini bu halden korumak, mürşidin sorumlulukları arasındadır.

Bir Mürşide İntisab

Tasavvufun ilk dönemlerinde bazı şahsiyetlerin faaliyetleri ya da etkileyici kişilikleri sebebiyle diğer insanlar tarafından rehber olarak addedilmeleri ve insanların, bu kişilerin hayırlı amellerine dâhil olmak için etraflarında toplanmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Başlangıçta, büyük sufiler geleneksel manada birer manevî rehber değillerdi. Onlar daha çok, gündelik işlerinin yanı sıra kendilerini zühde ve nefis tezkiyesine adanmış ve bu halleri pek çok sâlikin ilgisini çekmiş zanaatkârlar ya da âlimlerdi. Bu durumu bir çeşit keşîşlik olarak düşünmemek gerekir çünkü İslam dini, Allah ile kul arasında herhangi bir aracıyı kesin olarak reddeder. Bu yüzden de şeyhlerin müridleri üzerinde artan etkileri, pek çok Sünnî Müslüman'ın tasavvufu reddetmesindeki ana nedenlerden biri olmuştur.

Mürid (istegi, iradesi olan kişi) olmak kolay bir şey değildir. Talip, çoğu zaman kabul buyrulmadan önce uzun bir süre beklemek zorunda bırakılır ya da mürşid onun bu yolda yürüyüp yürüyemeyeceğini anlamak için sâlikî içinden çıkılamayacak kadar zor durumlarla baş başa bırakır. Ve mürid, bir kere intisab ettiğinde, artık mürşidine şeksiz şüphesiz itaat etmelidir; yani 9. yüzyılda söylendiği gibi “gassalın elindeki ölü gibi” olmalıdır.

Biat, mürid ile şeyhin musâfahası ile olur. Bu musâfaha ile mürid, tarikat silsilesi ile Peygamber Aleyhisselam'a bağlanır. Peygamber Aleyhisselam'dan bir önceki halka, çoğunlukla Hz. Peygamber'in^(sav) damadı ve Şiilik'te ilk imam olarak kabul edilen Ali bin Ebu Tâlib'dir.^(kv) Ancak bazı tarikatlarda, örneğin Nakşibendilik'te, Peygamber Aleyhisselam'dan bir önceki halka ilk halife olan ve 632 ile 634 yılları arasında hüküm süren Hz. Ebu Bekir de olabilir. Mürid, bağlı olduğu tarikatın silsilesini bilmelidir ki bu geleneğin hakiki bir parçası olabilsin. Ayrıca ona, yamalı bir

hırka ile bir takke giydirilir.¹² Bir mürşide intisab etmenin dışında, bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden manevî eğitim alması mümkündür. Ruhanî yollarla alınan manevî terbiye, Peygamber Aleyhisselam döneminde yaşamış bir zat olan Yemenli Veysel Karânî'ye nispetle Üveysilik diye adlandırılır.

Başlangıçta bir mürşide bağlı olan müridler sayıca azlardı ve birbirlerine sıkı bir şekilde bağlıydılar. Günümüzde, geniş kitlelere hitap eden kalabalık tarikatlarda dahi müridler arasında yakın bir ilişki vardır. Hintçe konuşulan bölgede bu durum “pîr-bhâi” olarak adlandırılır, yani mürşid bağıyla kardeşlik. Kadınlar da eskiden olduğu gibi günümüzde de bir mürşide intisab edebilmektedirler.

Mürşid, müridlerinin istikametini, halini ve manevî tekâmülünü sürekli olarak gözetir ve bazen müridin 40 günlük halvete girmesini gerekli görebilir. Halvetin ne şekilde uygulanacağı zaman içerisinde tespit edilmiş ve çeşitli kaidelere bağlanmıştır. Halvetin süresi (Arapça “erbain”, Farsça “çile”) Hz. Musa'nın 40 gün boyunca oruç tutmasına atıftır.¹³ Sâlik, halvete ufak ve karanlık bir hücrede girer. Hint-Pakistan bölgesinde halvete bir insanın zorlukla ayakta durabileceği mağaralarda, ağaç kovuklarında ve metruk hücrelerde de girilmektedir. Sâlik, 40 gün boyunca asgari düzeyde yemek yiyerek kendini ibadete ve tefekküre adar. Mürşidin vazifesi müridin halvette olduğu süre boyunca her gün onun halet-i ruhiyesini, rüyalarını ve nefis terbiyesinde geldiği durumu takip etmek ve ona gerekli ibadet ve zikirleri söylemektir. Ayrıca mürşid, müridin riyazete ve uzlete daha fazla dayanamayacağını hissederse, halveti sonlandırabilir çünkü aksi halde akli bir rahatsızlık meydana gelmesi mümkündür. Daha sonraki zamanlarda, 13. yüzyıl Hindistanında olduğu gibi, çile-i ma'küse denilen bir çile çeşidi ortaya çıkmıştır. Çile-i ma'küsede kişi kendini baş aşağı gelecek şekilde ayaklarından kuyuya ya da çukura asar, bu halde dua edip zikreder. Ancak bu tarz durumlar olağanüstü olup yaygın

12 Bkz: “Tasavvuftaki Tarikatlar” Bölümü

13 A'raf Suresi, 142

bir şekilde uygulanmamaktadır. Halvette yaşanan deneyimler İran şiirinin en güzel örneklerinden biri olan Feridüddin Attâr'ın (ö. 1221) *Musibetnâme*'sini etkilemiştir. Bu eserde sâlikin uzun bir arayışın sonunda çok arzuladığı Allah'ı kendi içinin okyanusunda bulması konu edilmiştir.

Mürşidin bir diğer görevi, müridlerine her halde ve koşulda nasıl davranacaklarını öğretmektir. Tasavvufun ilk dönemlerinden bu yana bu amaçla birçok kelâm edilmiş ve tanım yapılmıştır. Bu tanımlar sayesinde manevî eğitim usulleri hakkında pek çok ipucu edinmekteyiz. Sonraki dönemlerde tasavvufi kaidelerin ve usullerin detaylı bir şekilde anlatıldığı Arapça eserler neşredilmiştir ve manevî tekâmül basamakları tek tek açıklanmıştır. Serrâc'ın *Kitabü'l-Luma fi't-Tasavvuf* kitabı 10. yüzyılın son çeyreğinde yazılmıştır ve bu alandaki en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Yaklaşık yüz yıl sonra Hücvirî, tasavvufun nazarî ve amelî konularının ilk kez ele alındığı Farsça kitabı *Keşfü'l-Mahcub*'u neşretmiştir. Hücvirî'nin (v. 1072) türbe-i şerifi Lahor'dadır. Bu dönemdeki diğer eserler, yaşantıları sonraki nesiller için kılavuz niteliğinde olan erken dönem tasavvufi şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içermektedir.

Sonraki dönemde melfuzat (sohbetler) adı verilen bir yazı türü gelişti. Melfuzatlarda, mürşidlerin müridleri ve muhibleri ile olan konuşmaları kayda alınmakta ve manevî eğitici konumunda olan mürşidlerin gündelik hayatlarına dair ayrıntılı ve canlı bir kesit sunulmaktadır. Biraz daha geç dönemde ise tabakat kitapları, yani büyük sufilerin hayatlarını anlatan kitaplar yazılmaya başlandı. Bu kitaplarda özellikle mürşidlerin rüyalarına dair verilen bilgiler çok kıymetlidir çünkü rüyalar manevî yolculukta çoğunlukla bir rehber görevi görür. Cezbe ve vecd deneyimleri ya da zuhuratlar da İslam dünyasının her bölgesinde kayda geçirilmiştir ve bu eserler zamanla daha da olağanüstü bir hal almıştır.

Başlangıçtan beri, manevî eğitimde mektuplar önemli rol oynamıştır. Mürşid, manevî terbiye için bir araç olarak kullandığı

mektuplarda, genellikle sadece müridlerinin anlayabileceği şifreli bir dil kullanır. Bir mürşidin etki alanı genişledikçe, müridleri ve farklı yerlerde hizmette olan halifeleri ile iletişimi sağlayabilmek de giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu yüzden Hintli âlim ve mutasavvıf Şerefeddin Mânerrî'nin (v. 1380) Hint-Müslüman yöneticilerinin gözde kitaplarından olan ve yüz adet mektuptan oluşan *Mektûbât-ı Sâdi* isimli eseri, Hindistan'daki müceddid Nakşî Ahmed-i Sirhindi'nin (v. 1624) siyasî olarak tartışmalı *Mektubât*'ı ya da İspanyol-Faşlı bir Şazeli şeyhi olan İbn Abbâd er-Rundi'nin (v. 1390) risaleleri içerik ve üslup yönünden ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir.

Seyr u Sülûk Mertebeleri

Bahsi geçen tasavvufî metinlerde mürşidin, sülûk boyunca müridleri mertebe mertebe nasıl terbiye ettiği anlatılır. Neredeyse tüm mistik geleneklerde mertebe sayısı olarak yedi zikredilmekteyse de tasavvuftaki mertebelerin sayısı kesin olarak belirlenmemiştir ve mürşidden mürşide farklılık arz eder.

Mertebelerin sayısı farklılık göstermekle birlikte, ilk mertebe her zaman sâlikin geçmiş hayatı ile tüm bağlarını kopardığı ve tüm dikkatini intisab ettiği yeni yola verdiği *tövbe* mertebesidir. Her amel tam bir ihlasla işlenmeli, en ufak nefsi düşünce amellere karışmamalı, mürid azıcık da olsa gaflete dalmamalıdır. Çünkü gaflet, sâlikin gayesini kaybettiği tehlikeli bir uyku gibidir.

Manevî eğitim sırasında göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleşen ani duygu değişimleri *hal*, halin sürekli ve kalıcı olmasına da *makam* adı verilir.

En önemli makamlardan biri, maddî ve manevî *fakirliktir* çünkü Peygamber Aleyhisselam, “El-fakru fahri” yani, “Fakirlik benim övüncümdür,” demiştir. Buradaki fakirlik malı mülkü olmamak manasına gelmemektedir. Ancak, eğer menkıbelere inanacak olursak erken dönem sufilerin çoğunun, kendileri ve aileleri için neredeyse hiçbir şey alamayacak kadar fakir olduğunu görmekteyiz.

Onlar, yanlarında geceyi geçirecek kadar para tutmak konusunda dahi oldukça gönülsüzdür. Yine de *fakirlik*, herhangi bir maddî zenginliğe bağımlı olmadığını, onlara ihtiyaç duymadığını gösterircesine tüm mal varlığını pişmanlık duymadan bir anda feda edebilecek kişilerin de makamıdır. Çünkü bu kişiler, *Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz*, (Muhammed Suresi, 38) ayetinin manasına vâkıftırlar. Bu bağlamda, sufi manasına gelen *fakir* ve Farsça eş anlamlısı olan *derviş* kelimeleri; çoğu zaman büyük edip, müellif ve mütefekkirler için kullanılmamış; geleneksel anlamlarıyla kullanılmışlardır.

Allah'a tam anlamıyla güvenme ve dayanma anlamına gelen *tevekkül*, bazı erken dönem sufileri tarafından ifrada varacak seviyede uygulanmıştır. Onlara göre Rezzak olan Allah'a tam olarak tevekkül etmemek imansızlık belirtisidir, şüphesiz ki Allah, rızkı verendir. Daha sonraları tevekkül, kazaya rıza ve kaderin tecellilerini gönül hoşluğuyla kabul etmek manasında kalbî bir durum olarak algılanmıştır. Yani tevekkül, Allah'ın kulları için neyin iyi neyin kötü olduğunu bildiğine dair şeksiz şüphesiz imandır ve bu makam sufimeşrep insanların hayatlarını büyük ölçüde şekillendirmektedir.

Sabır ve şükür de seyr u sülûktaki makamlardandır ve fakirin sabrının mı yoksa zenginin şükrünün mü daha yüksek bir merteye olduğu konusunda ihtilaf vardır.

Korku ve ümit manasına gelen havf ve reca, bu bağlamda önemli kavramlardan ikisidir. Havf ve reca cennete giderken takılacak iki kanat olarak adlandırılır. Takva ehlinde havf her daim mevcuttur, hatta seyr u sülûkun son mertebelerinde dahi sâlik “maşukundan ayrılma korkusu” yaşar. Bu korkuyu cehennemde yanma korkusundan ayırmak gerekir. Korku, insanı vurdumduymaz olmaktan alıkoyduğu için bir dereceye kadar gereklidir ve bu yüzden bazı erken dönem sufileri İranlı Yahya bin Muaz'ın (v. 872) Allah'ın lütfu ve insanın günahkârlığını diyalektik bir şekilde işleyen dualarını uygunsuz bulmuştur:

*Allahım, isyankâr bir kulun olduğum halde seni hangi yüzle
anabilirim?*

*Ve seni nasıl anmayayım ki, sen rahmet edenlerin en rahmetli-
sisin.*

Dört yüzyıl sonra İbn Atâullah el-İskenderî şöyle dua eder:

Allahum, nasıl izzet ü ikram iddiasında bulunabilirim,

Her şeyim sana ait iken?

Nasıl fakir hissetmem,

Sen beni fakr içinde bırakmış iken?

Ve nasıl fakir hissedebilirim ki

Rahmetinle beni bu kadar zengin kılmışken?

Yine de evliyalara göre reca yani umut hiçbir zaman kaybedil-
memelidir çünkü Allah her şeyi en iyi şekilde yaratmış ve düzen-
lemiştir, nihayetinde günahlarına tövbe etmiş fakir kullar cennete
gireceklerdir.

Havf ve reca şiirsel olarak yalnızca kanat olarak değil, aynı
zamanda hadiseler okyanusunda gemisi batan kazazedenin tu-
tunduğu iki tahta parçası olarak da imgelenmiştir. Ancak bir kez
kazazede “Allah denizi”ne battı mı, artık havf ve recaya ihtiyacı
kalmaz.

Makam olarak havf ve reca kavramları *kabz* (daralma) ve *bast*
(rahatlama) hallerine karşılık gelmektedir. Kabz, yani nefsin âdeta
bir iğnenin başındaymışçasına daralıp sıkılması Hristiyan mistisiz-
mindeki “ruhun karanlığı”na denktir. Bast halinde ise kişi ruhen
rahatlar, sürûr ve ferahlık duyar; tüm kâinattan daha geniş, daha
yüce hissettiği bir duruma geçer. Öyle ki var olan her şeyi ken-
dinde var bilir ve kimi zaman bunu tasavvufi istilahları kullanarak
ilahiler ile dile getirir. Tasavvuf şiirinin büyük bir bölümü şairlerin
her şeyi vâsi aşklarını neşeli bir şekilde anlatmalarına, yani bast
halinden kaynaklanan bu ruh haline dayanmaktadır. Daralmadan
rahatlamaya geçişe nefsin sarhoşluğu da dâhildir. Erken dönem
sufilerinin çoğu, örneğin Şazelîler, kabz halini bast haline tercih

etmişlerdir çünkü bu halde insanın Allah'tan başka kimsesi yoktur. İradesi ve serveti kalmayınca insan, kendisini yalnız bırakan Allah'ın celâlinin ve azametinin, bast halinin getirdiği cezbeden ve sarhoşluktan daha üstün olduğu idrâkine varır. İbn Atâullah el-İskenderî'nin söylediği gibi:

*O sana bazen en sıkıntılı gecede öğretir,
Senin öğrenmediğini
Ferah günün aydınlığında.
"Hangisinin sizin için daha yararlı olduğunu bilemezsiniz."*¹⁴

Makamların en büyüklerinden biri, rıza makamıdır. Rıza, Allah'a tam tevekkül halinde olan sâlikin Allah'tan gelen her şeye razı olması ve her şeyi hamd ile karşılaması durumudur.

*Büyük evliyalardan Husrî bir keresinde Allah'a şöyle seslendi:
"Ya Rab, senden razı olmamdan razı mısın?"
Ve sonra cevap geldi:
"Eğer benden razı olsaydın böyle bir soru sormazdın."*

Bu yüzden, hikâyedeki mantığa göre, soruyu soran kişi Allah'ın kendisinden razı olmamasına dahi rıza göstermelidir.

Seyr u sülûkun son mertebesi ise *aşkullah* ya da *marifetullah*tır. Her mistik öğretide bu iki gaye mevcuttur ve bu konuda İslam da istisnâî bir örnek oluşturmamaktadır.

14 Nisa Suresi 11. ayet, Diyanet İşleri'nin tercümesinde "...hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz" şeklinde geçmektedir.

İLÂHÎ AŞK

9. yüzyıldan itibaren ilahî aşk için çeşitli tanımlamalar yapılmaya başlandı ve “İnsan gerçekten Tanrı’yı sevebilir mi?” sorusuna cevap arandı. Sünnî İslam’da vurgulandığı gibi, önemli olan, Allah’a itaat etmeyi sevmek değil miydi? Erken dönem tasavvufunda da bu konu sıklıkla işlenir. Allah kendisine itaat edeni seveceği için, kişi Mâşukunun kapısından ayrılmamalıdır. O kapıdan kovulsa dahi O’nun bu emrine seyerek boyun eğmek, rıza göstermek gerekmektedir.

*Ben birliği arzuluyorum, O ise ayrılığı;
Böylece vazgeçiyorum kendi isteğimden, O’nun isteği adına.*

Bu minvalde sayısız mısra vardır.

İlahî aşk konusunda Kur’ân-ı Kerîm’den delil getirilir. Maide Suresi’nin 54. ayetinde, *Allah onları sever ve onlar da Allah’ı severler*, denmektedir. Dünyadaki her şey gibi bu aşkın da esas kaynağı Allah’tır, insanın yaptığı sadece bu aşka karşılık vermektir. Ve bu aşkın, Zünnûn-ı Mısrî’nin (v. 859) de söylediği gibi, haddi hududu yoktur:

*Zünnûn-ı Mısrî, yalnız başlarıyken yaşlı bir kadına sordu:
“Aşkın nihayeti nedir?”*

Ve kadın cevapladı: “Seni ahmak! Aşkın nihayeti yoktur.”

“Ama neden?”

“Çünkü Mâşuk’un nihayeti yoktur, O sonsuzdur.”

İslam teolojisinin gelişim sürecinde İlahî aşk hakkındaki tartışmalar merkezî bir konumdadır ve sufilere bundan dolayı çokça saldırılmıştır. Hatta onlar muhabbet unsurunu fazlasıyla vurguladıkları için sapkın olarak dahi nitelendirilmişlerdir. Ancak onların muhabbet vurgusu salih amellerle bir bütün olarak düşünülmelidir çünkü tabakat kitaplarında anlatıldığına göre İlahî aşk, aynı zamanda hayvan sevgisini olduğu kadar, insanlara tıbben yardım etmeyi de kapsar. 885 yılında Bağdat hükümeti, mutasavvıfları sapkın olarak nitelendirip onları cezalandırmak isteyince Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî (v. 907) öne çıkarak kendisini arkadaşları için feda etmek istemiştir. Bu îsârdan, yani arkadaşını kendine tercih etmesinden, fedakârlığından etkilenen Halife, sufilerin iyi insanlar olduğuna kanaat getirerek cezadan vazgeçmiştir.

Ancak, yine de sufilere şüphe ile yaklaşılmaya devam edilmiştir. Bunun sonucunda da sufiler, coşku içinde kendilerinden geçtikleri cezbe halinde neler yaşadıklarının tam olarak tarifi imkânsız olduğu ve “sarhoşluk” ya da “aşk tutkusu” gibi kelimelerin diğer inananların öfkesini çekeceğinden korktukları için başkaları tarafından anlaşılması zor bir sembolik dil oluşturmak, hususi bir ıstılah geliştirmek zorunda kaldılar. Bu mecazlarla örülü sembolik dil, tasavvuf şiirinde, özellikle de Fars şiirinde doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak söylenmek istenenin aşikârane bir şekilde söylenmemesi sonraki dönem mutasavvıfları ya da intisablı olmayanlar için, gerçek manayı anlamayı oldukça zorlaştırmıştır. Seyr u sülûktaki hallere ve mertebelere dair yapılan tanımlar ve açıklamalar arasında çelişkiler görülmesi, kullanılan dilin ancak sınırlı bir şekilde anlaşılabilmesinden kaynaklanmaktadır çünkü tasavvuf, halihazırda zaten çok zengin olan Arapçaya yeni bir veçhe daha kazandırmıştır: Takva ehlinin sahih deneyimi. Arapça kelimelerin kökleri ile oynayıp sessiz harflerin yerlerini değiştirmenin sonsuz